

čivá podle Ladosze v samotné definiční formulaci, ale v kategoričtém tvrzení, které ji doprovází, že totiž stačí, aby chyběl pouze jeden z uvedených znaků národa, a národ přestává existovat. Je to tvrzení, které činí z národů zkosnatělé výtvoři a nevidí v nich dynamické společenské celky, které se utvářejí historicky velmi různorodými cestami.

Sám Ladosz definuje národ takto: „Je to skupina lidí, která v důsledku historicky ustálené ekonomické vazby, zahrnující na základě dělby společenské práce (vylučující přírodní a z hlediska reprodukce sociálního života uzavřené hospodářství) celek obyvatelstva určitého území, byla spojena možností svobodného dorozumění (zpravidla prostřednictvím společného jazyka) a vytváří na půdě historické tradice směny materiálních i duchovních činností specifickou duchovní kulturu, specifické znaky charakteru, jakož i vědomí vlastní odlišnosti a snahu po politické jednotě“ [s. 330 a 349].

Na základě polských recenzí, s nimiž jsem se mohl seznámit, je zřejmé, že práce *Dialektika a společnost* je v Polsku posuzována velmi pozitivně. Svědčí o tom např. recenze S. Dziamského v časopise *Studia Socjologiczne* č. 2, roč. 1973. Její autor mj. píše, že úvahy Kozyra-Kowalského i úvahy Ladoszovy, obsažené v jejich nové knize, „daleko překračují prostou reprodukci marxovské teorie společnosti a jejího vývoje. Autoři v ní provádějí samostatnou a originální reinterpretaci marxovského historického materialismu, zabývají se mnoha spornými otázkami, vystupují proti narostlým revizionistickým a vulgarizátorským tradicím. Je to kniha napsaná s plnou teoreticko-metodologickou odpovědností a svědomitostí, stránická v leninském smyslu, rozhodně se vyslovující pro teze, které oba autoři řadu let hlásají mezi polskými marxisty.“ Toto hodnocení je podle mého mínění natolik výstižné, že k němu není třeba nic dalšího dodávat. Jan Sedláček

Alvin Toffler: Future Shock (Šok budoucnosti)

New York, Random House 1970, z něm. překl. Der Zukunftsschock, Bern, 1971, 391 s.

Recenzovaná kniha patří mezi publikace, které se zvláště ve druhé polovině šedesátých let začaly hojně objevovat na knižním trhu — je věnována problémům budoucího vývoje lidstva, budoucího postavení člověka a společnosti v „novém světě“. Na rozdíl od mnoha z nich však není skutečnou prognózou v pravém slova smyslu, ale částečnou proлон-gací tříště empirických poznatků některých tendencí projevujících se v americké kapitalistické společnosti.

Autor považuje za nutné předeslat, že současný člověk dosud není připraven na budoucnost. Hovoří se proto o tzv. šoku budoucnosti, který však není jen budoucím pocitem, ale již dnes častou nemocí. Výchozím momentem Tofflerových úvah je „změna“, zvláště pak „zrychlující se změna“, která progresivně mě-

ní poměr mezi novou a dřívější situací. Zrychlující se změna vyvolává „zrychlené tempo života“. Toto „tempo života“ je podle autora „psychologická proměnná rozhodujícího významu; v minulosti se tempo měnilo velmi pomalu. Teprve zrychlený pohyb ve vědách, technice a společnosti se odrazil i ve změněném tempu života všech lidí.“

Publikace je rozdělena na šest částí. V první a druhé části Toffler rozebírá především otázky „změny“ a „tempa života“ a mj. neustále vyzdvihuje vývoj v západních společnostech, které „žijí ve šturmu proměny“; na druhé straně ale ignoruje vývoj a proměny v té části světa, kde se proměny společnosti v posledních padesátipěti letech odehrály na daleko širším základě a podstatně rychlejším tempem. Toto ignorování existence socialistické světové soustavy, ponecháme-li stranou několik výpadů a narážek proti vývoji v socialistických zemích, svědčí o některých základních autorových neznalostech a je pro něho typické. Děje se tak na úkor celkové úrovně publikace, která tím dostává silný punc jednostrannosti.

Část první — Konec stálosti. „Za všechno může věda a technika.“ — tak lze stručně charakterizovat směr Tofflerových úvah. To, co se dnes odehrává, daleko překročilo dosah druhé průmyslové revoluce a znamená velký přelom v dějinách lidstva. V důsledku technologické revoluce, kterou dnes prožíváme, budou radikálnější probíhat všechny sociální proměny. Prostor a čas v tomto procesu nehrají žádnou roli. Akcelerace změn představuje dnes novou společenskou sílu; tvrdil-li Bacon, že „vědění je moc“, můžeme dnes říci, že „vědění je změna“. Změna se dále významně zrychluje tím, že se podstatně zkracuje čas mezi tvůrčím nápadem a jeho zavedením do praxe.

Toffler pak pokračuje rozбором pojmu „tempo života“ a dokazuje, že se „tempo neustále zrychluje, že sami usilujeme o zrychlené tempo našeho života. Tím se zároveň všichni stáváme oběťmi věku dočasnosti.“ Znamená to, že mezilidské vztahy jsou a stále více se budou stávat povrchnějšími a nahodilejšími, že vztahy člověka k věcem, k místu, k jeho institucionalizovanému nebo organizovanému okolí, jakož i k idejím a k informacím uvnitř společnosti budou stále více variabilnější. Této pěti zmíněných faktorů autor pokládá za základní komponenty všech situací a detailně je popisuje a rozebírá v druhé části recenzované knihy.

Část druhá — Dočasnost. Čím kratší dobu tedy trvá náš vztah k věci, k místu, k lidem atd., tím více se zrychluje tempo našeho života. Trvalost prý byla ideálem minulosti. Dnes se dlouhodobé vztahy mění v krátkodobé a trvalost je nahrazována dočasností. Na některých výstižných příkladech se autor snaží dokumentovat své tvrzení o dočasnosti. Tak např. mezi rokem 1967 a 1968 se přestěhovalo celkem 36 milionů Američanů. Od roku 1948 každý pátý Američan změnil svou adresu. Vzpětí Toffler využívá popsany trend k pod-

tržení významu superindustriální (rozuměj americké) společnosti: „... V Evropě se stěhují zejména lidé ze zemědělských oblastí do měst; je to přechod od minulosti k současnosti. To není typický jev pro vývoj industrialismu k superindustrialismu. Naopak v USA není rozmístění obyvatelstva podmíněno útekem z venkova do měst, ale stoupající automatizací a pro superindustriální společnost charakteristickým životním stylem budoucnosti.“ Tofflerova superindustriální americká společnost se tak stává jakousi „zemí zaslíbenou“.

Měníme tedy nejenom věci a místo bydlení, ale také lidi ve svém okolí. Hovoříme o tzv. fragmentálních vztazích. („Prodáváči obuvi nás zajímá jen z našeho hlediska koupit si obuv a je nám zcela jedno, zda je jeho žena alkoholička či nikoli. Ve styku s většinou lidí v našem okolí se málo angažujeme, naše vztahy jsou převážně funkcionální.“) V následujících pasážích se autor dopouští „zkratových“ závěrů, když výše popsané jevy považuje za „typické známky cesty k superindustrialismu“. Je nabídnuto, že zmíněné skutečnosti jsou typické pro každou vyspělou, rychlým tempem se vyvíjející společnost.

V této druhé části autor ještě pojednává o tzv. abstraktních komponentách, které ovlivňují okruh zkušeností člověka, a to o organizačním mechanismu, kterým jsou lidé a společnost řízeni, a o informacích, kterých používá. Toffler se domnívá, že nelze podceňovat vliv takových prognóz o člověku budoucnosti, podle nichž člověk bude bezmocným kolečkem organizační mašinerie, která rozruší jeho osobnost, jež bude konformní ke svému okolí (obavy z vlivu autorů, jako Kafka, Orwell, Whyte, H. Marcuse atd.). Taková podoba organizovaného života je podle autora jen málo pravděpodobná. Vývoj jde spíše opačným směrem — vzniká nový organizační systém a stará byrokracie je nahrazována novými formami. Organizační formy budoucnosti jsou nazývány „ad hoceracií“; bylo-li dříve spojení lidí s organizacemi silné, ukazuje se, že dnes je velmi nestabilní a často podléhá změně. Podstatné je, že instituce všeho druhu mění dnes velmi často a rychle strukturu, na bázi starých organizací vznikají nové, ale doba jejich fungování je omezená. Společnost, pokračuje dále autor, která je relativně neměnná, staví před člověka mechanické, známé problémy. V takových podmínkách jsou organizační poměry trvalé. Při rychlých změnách však vznikají dosud neznámé problémy, které změni stav tradičních organizačních forem. (Tento trend je přirovnáván k tzv. modularismu v současné architektuře.) Trvalost je tedy znakem byrokratického organizačního systému a bude odstraněna.

Toffler pak demagogicky tvrdí (v souladu s W. Bennisem), že v superindustriální společnosti budou rozdíly mezi lidmi spojeny pouze s funkcemi, které lidé vykonávají a které závisí na znalostech a odborném vzdělání. I na tomto místě je pro Tofflera příznačné ignorování existujících třídních rozdílů spo-

lečnosti, opomíjení historicity vývoje výrobních vztahů v kapitalismu.

V dalším textu věnuje autor pozornost problému informací jako další situační komponentě, a to zejména z hlediska vlivu těchto informací na vědomí člověka. Příčinou zrychlujících se proměn osobních představ o realitě je to, že našemu vědomí jsou stále větším tempem předávány předvyrobené představy. Tak např. dospělý čtenář v USA konzumuje denně v průměru 10 000 — 20 000 tištěných slov, 11 000 slov v rozhlasu, 10 000 slov v televizi atd. Je to proud „uzavřených zpráv“ a zfilmovaný pohyb představ. Dochází k mocné manipulaci člověka slovem, písmem a obrazem. Pomíjivost dnešních „věcí“ je nejvíce typická v umění. V minulosti se např. změna uměleckého stylu týkala jen malého okruhu lidí, určitý styl zůstal zachován zpravidla pro celou generaci. Dnes je tomu naopak; vývoj techniky urychlil nejen změnu módy, ale také kritéria vkusu. Pomíjivost je hlavním faktorem, společenskou a historickou tendencí.

Část třetí — Novost. Tato část recenzované publikace je již zřejmou apologetikou dalšího vývoje kapitalistické společnosti. Toffler neustále opakuje, že dnes je tvořena nová společnost; připouští, ač velice nerad, že ve společenské struktuře západní společnosti existují jisté nemoci (stávky, studentské nepokoje, některé sexuální problémy apod.), že západní industriální společnost prožívá revoluci mládeže, sexuální revoluci, rasovou revoluci, ale na druhé straně revoluci hospodářskou a rostoucí a prohlubující se revoluci technologickou. Odmítá ale tvrzení, že kapitalismus v posledních dvaceti, třiceti letech prochází stadiem všeobecné krize; pouze lakonicky konstatuje, že nejde o krizi kapitalismu, ale o krizi industriální společnosti, která je politicky a hospodářsky nezávislou formou.

Toffler patří ke stoupencům totální změny; jeho úvahy o budoucím vývoji společnosti se však blíží science fiction. Také snaha po maximálním komerčním úspěchu jeho knihy je v mnohém až příliš nápadná. Obraz budoucí společnosti je zde prezentován nejen ve stylu H. G. Wellse, G. Orwella, ale zvláště tak, jak ji zobrazil A. Huxley v esejí *Brave New World Revisited* (New York 1960). Odtud Toffler čerpá prognózy o vývoji rodiny, o pěstování umělých individuí, o práci, volném čase a vzdělání atd. V Huxleyově stylu předpokládá, že instituce rodiny bude ofřena novou technologií rození. Předem bude určováno pohlaví, IQ, charakterové vlastnosti apod. Základní rána bude zasazena mystériu mateřství. „Mobilita, pomíjivost a rychlá změna podmínek okolního světa se také spojí proti lásce. Manželství pozbylo smyslu,“ dodává Toffler. Bude ale v naší moci ovlivňovat nastávající změny. Jak? Samozřejmě „všelékem“ — superindustriální revolucí, „která osvobodí člověka od mnoha otravných vzorů minulosti“. Dospějeme sice k dosud nebývalému stupni svobody, ale zaplatíme za ni vysokou cenu — budeme se muset po celý život rozhodovat mezi velmi mnoha alternativami.

Připustíme-li, že některé Tofflerovy postřehy o měnící se společnosti a člověku jsou sociologicky a psychologicky zajímavé i inspirující, pak naopak tato část jeho práce je velice problematická a autor sám se ocitá ve slepé uličce.

Podobně jako mnozí jiní, patří i Toffler k zastáncům teorie sblížení mezi kapitalismem a socialismem, a to ve všech oblastech. Zcela neakceptovatelná je pak jeho domněnka, že ideologický konflikt se již v brzké době stane zcela bezvýznamným.

Část čtvrtá -- Mnohostrannost. Zde se autor zabývá aspekty budoucího životního stylu a spotřeby. Na adresu teoretiků konzumní společnosti předeseilá: „Tvrdí-li mnozí autoři, že bude vše normováno, že nebude existovat svoboda jednání, že budeme žít v totalitním státě, pak se mýlí. Tato tvrzení jsou postavena na přežití logice a na neznalosti způsobu a směru superindustriální revoluce.“ Stížnosti na uniformitu materiálních statků prý pouze potvrzují industrializaci vyvolaný status quo; v Evropě se zatím nedosáhlo vrcholu standardizace, ale v USA již masový trh jako homogenní jednotka „explodoval“ a společnost nabízí množství renomovaných druhů zboží. Roste množství specializovaných požadavků.

Postupující superindustriální revoluce také stále více tříští dnešní strukturu společnosti. Znasobuje počet existujících sociálních enkláv, sekt a minikultur. Pojem subkultury v souvislosti s pojmem životního stylu. „Subkultury propagují a rozšiřují styly v populaci.“ Jako příklad je velice často uváděn životní styl hippies; v tomto směru pak autor dělá dalekosáhlé závěry o společnosti budoucnosti, jako by snad hippies měli být pro ni tou nejtřístější subkulturou.

Současná společnost ovšem nabízí celou řadu životních stylů. „Jsme v orientálním bazaru konkurujících si modelů a stylů. Nepřebíráme daný styl komplexně, nýbrž sestavujeme jednotlivé elementy různých modelů v jeden osobitý styl. Přitom nechceme vidět a slyšet věci, které by narušily integritu našeho stylu. Životní styl má velkou sílu sám sebe konzervovat.“ Toffler předpokládá, že sociální mobilita budoucnosti bude přecházením od jedné nestálé subkultury ke druhé, že životní styl bude konzumován právě tak, jako se dříve konzumovalo zboží. Při mnohosti potřeb a subkultur bude nový životní styl hledán stále intenzivněji. Celkové Tofflerovo pojetí životního stylu je však velice úzké a je příliš mechanicky spojováno se subkulturou. Přitom opět zde Toffler zatahuje podstatu třídních rozdílů. Podle něho patří vlastně všechny rozdíly ve společnosti mezi difference v oblasti kultury; sociální rozdíly ve společnosti jsou přiznávány pouze minulosti, s rozvojem superindustriální společnosti prý mizí. Reálná existence třídních rozdílů je tak záměrně zamlčována. Nejde prostě o příslušnost ke třídě, ale k subkul-

tuře. Přitom autor „nechce slyšet“, že kapitalistickou společností diferencuje především moc majetku a váha peněz.

Část pátá -- Hranice přizpůsobovací schopnosti. V této části knihy autor rozebírá vznik šoku budoucnosti z fyziologického a psychologického hlediska a snaží se ukázat jeho příčiny. „Dnes prožíváme periodu, která je právě tak traumatická jako vývoj předchůdců člověka z mořských tvorů v pozemské...“ Kdyby při šoku šlo pouze o tělesné onemocnění, mohlo by být lehce odstraněno. Zasaahuje však hlavně duševní stránku člověka. Formy dnes časté společenské iracionality jsou výrazem úpadkových jevů v rozhodovacích procesech jednotlivce, které vznikají při „přestimulování okolím“. Úspěšné přizpůsobení může nastat jen tehdy, když stupeň stimulace — rozsah změny a nového v okolí — není příliš nízký, ani příliš vysoký. Šok budoucnosti je vlastně reakce na „přestimulování“. Vyzdvihuje-li Toffler v předcházejícím textu své práce až přehnaně vymoženosti tzv. superindustriální společnosti, pak na tomto místě připouští, že „všechno nebude tak růžové“.

Část šestá -- Strategie přežití. V závěrečné části autor navrhuje některé formy a cesty, jak zvládnout a překonat šok budoucnosti. „Zatím používáme různých taktik, abychom snížili stupeň stimulace. Děláme to však nevědomě: budeme-li tak činit vědomě, můžeme jejich účinnost zvýšit. Již dnes musíme opatřovat superindustriální společnost tlumiči.“ Toffler v této souvislosti hovoří o „situačních skupinách lidí“, kteří jsou ve stejné době v identických životních situacích, o poradenských službách, o přechodném bydlení atd. Dalšími takovými „tlumiči“ mohou být enklávy minulosti respektive budoucnosti (viz Huxleyovy science fiction), globální světové slavnosti apod.

Hlavní význam ve „strategii přežití“ je ovšem přisuzován budoucímu výchovnému systému. (Dnešní systém vzdělání je z tohoto hlediska anachronismem.) Je prý třeba vytvořit superindustriální systém výchovy. Toffler, podobně jako Friedman, spatřuje chybně ve vzdělání a výchově jakýsi všelék proti neduhům kapitalistické společnosti.

Posuzujeme-li souhrnně Tofflerovu knihu, pak lze říci, že se autorovi podařilo přiblížit čtenáři některé zajímavé problémy postavení člověka ve společnosti dnes a v budoucnu, a to způsobem velku čtivým a poutavým. Používá přitom napaditých příkladů a srovnání. Na druhé straně je ale zarážející malá sociologická objektivita jeho úvah, zvláště pak totální ignorance třídních a sociálních konfliktů soudobé americké společnosti. Také mnohé jeho prognostické závěry jsou v rozporu s prognázami jiných autorů, kteří jsou vlastně na „stejně lodi“ jako Toffler (viz např. publikaci *The Year 2000*, New York 1967, autorů Wienera a Kahna, kteří nejsou tak dalece optimističtí — např. v prognázách rasových problémů, zaměstnanosti, vzdělání

apod.). Tofflerova „oslava superindustriální společnosti“, jak bychom vlastně mohli nazvat tuto knihu, tak nakonec v mnohém vynívá jako nereálná a problematická vize kapitalistické společnosti.

Jaroslav Hudeček

Murray A. Beauchamp: Elements of Mathematical Sociology (Prvky matematické sociologie)

New York, Random House 1970.

Málokdo již dnes pochybuje nejen o užitečnosti, ale přímo o nezbytnosti matematiky pro rozvoj sociologického poznání. Některé sociální procesy se bez matematických „nástrojů“ prostě vůbec nedají postihnout (například socioprofesionální mobilita) a konkrétní sociologický výzkum je bez matematickostatistického aparátu zcela nemyslitelný. Potud existuje mezi sociology nepochybná shoda. Tato manifestovaná shoda však naráží na evidentní fakt (jeho „evidentnost“ si lze ověřit ostatně také četbou Sociologického časopisu), že existují — spíše z povinnosti než z potřeby — „matematizující sociologové“, jejichž produkty jsou poměrně snadno napadnutelné pro matematickou nekorektnost či přílišnou elementárnost, a „sociologizující matematikové“, kteří mohou být nejednou vystaveni kritice proto, že předpokládají, které transkribují do matematického jazyka, jsou sociologicky příliš zjednodušující. Pomineme-li ty, jimž zůstal utajen chi-kvadrát a třeba Spearmanův koeficient korelace, je nutné si vážně a věcně položit otázku, zda komunikační bariéra mezi oběma uvažovanými typy sociologů je na nějaké realistické bázi aktuálně překonatelná.

Průměrný sociolog, pokud vůbec s matematikou pracuje, se obvykle omezuje na aplikaci vcelku standardních procedur kvantitativního vyhodnocování či formálně matematického aranžování empirických dat, což je ovšem velice zúžený a velice zjednodušený přístup k možnostem, jež matematika sociologovi poskytuje a nabízí. Nejednou jednostranně „humanitní“ průprava našich sociologů (přes všechny povinné, ale většinou nezájité *Úvody do matematiky pro sociology*) nadto vytváří vcelku pochopitelný psychologický odpor vůči jakékoli formalizaci sociologických koncepcí. Představa matematizované sociologie, která přesahuje prostý empirický výzkum, je stále ještě spjata se známým a totálně neúspěšným pokusem Stuarta Doda, daleko méně jsou však známy seriózní, i když diskusní pokusy o formalizaci některých sociologických teorií středního dosahu, jež navrhl třeba Herbert Simon (*Models of Man*, 1957) nebo G. Karlsson (*Socialnyje modeli*). In: *Matematické metody v sovětské sociologii*. In: *Matematické sociologie o „matematické sociologii“* *Introduction to Mathematical Sociology* James S. Coleman z roku 1964 (polský překlad vyšel v roce 1968) formuluje ostatně svůj cíl jako „prezentaci matematických metod výstavby sociologické

teorie“. I když většina nemarxistických pokusů o formalizaci sociologických teorií končí rozpacitě či zcela neúspěšně (jako příklad dodavského typu by mohla sloužit třebaš Frenchova „formální teorie moci“, založená na teorii grafů), což je ovšem dáno nikoli povahou formalizačních procedur, ale spíše charakterem formalizovaných teorií, nelze přehlédnout, že jde o funkčně jiné užití matematiky než „empiricky instrumentální“.

Vůbec však není třeba obracet se jen k literatuře anglosaské proveniencí. B. D. Parrygin například polemizuje v práci *Osnovy socialno-psychologické sociologie* (Moskva 1971) s „informační teorií emocí“ sovětského fyziologa P. V. Simonova (*Čto takové emoce*, 1966), jež má vysloveně matematickou podobu. Polemika je však vedena nikoli ze zdánlivě principiálních pozic kritiky matematického zjednodušování sociálně psychologického faktu, který se „vzpírá“ kvantifikaci, ale tak, že skutečná matematická simplifikace původní „formule emoce“, kterou navrhl Simonov, je nahrazena složitější a přesnější, ale zase matematickou formulí. Příklady snad není třeba rozmnožovat. Slo mi především o to, ukázat, že nechuť k „matematizované sociologii“ nespočívá pouze v malé matematické erudici „průměrného sociologa“, ale snad dokonce především v tom, že představa užití matematiky v sociologii je stále ještě téměř beze zbytku redukována na instrumentálně vyhodnocovací funkci kvantitativních procedur v empirickém výzkumu — a co nad to jest, od ďábla jest.

Nevelká knížka amerického „sociologizujícího matematika“ Beauchampa chce být „skromným průvodcem“, který má čtenáře uvést do aplikací matematiky v sociologii, aniž by předpokládala větší než středoškolské znalosti matematiky a nejednou ani ty ne. Tato lákavá charakteristika nepochybně vyvolá ostražitost, kterou pravděpodobně umocní již prostý výčet jednotlivých kapitol. *První kapitola* je věnována vztahu matematiky a obecné sociologie a ukazuje možnosti matematiky při precizaci tradičních a zavádění nových sociologických pojmů a při formulaci nových sociologických propozic. *Druhá kapitola* se zabývá množinami, funkcemi, teorií grafů a maticovou algebrou. V *třetí kapitole* je pojednána problematika aplikace markovských řetězců a teorie her v sociologii a *závěrečná kapitola* je věnována diferenciálnímu kalkulu a symbolické logice.

Základní poslání práce spočívá v tom, že autor chce ukázat širší aplikačních možností matematiky v sociologii, přičemž ani jeden příklad se netýká běžného vyhodnocování empirických dat. Nemohu samozřejmě posoudit, do jaké míry je práce právě matematicky korektní, a odkazuji proto na kompetentní posouzení Donalda E. Muira (American Sociological Review, 1971, č. 5, s. 909 a n.), který v práci neshledává v tomto ohledu žádné prohřešky. Většina zjednodušení, jichž se autor dopouští, je ostatně v úvodní informaci uvedena (například, že nikde není definována kontinuita, že rozdíl mezi vztahem